

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA HUKUK İHLALLERİ

Tülay Alim BARAN*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı cepheleri içerisinde Çanakkale Cephesi'nin, Boğazların askerî ve stratejik konumu nedeni ile Rusya başta olmak üzere, İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere tarafından ne kadar önemsendiği bilinmektedir. Çanakkale'nin geçilmesi Boğazların deniz trafiğine açılmasını sağlayacak, bu da İngiltere ve Fransa'nın Rusları desteklemesini olanaklı hale getirecekti. İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakarak Almanya'nın güneydoğudan kuşatılmasını amaçlayan stratejisi, Çanakkale Deniz ve Kara Muharebelerindeki başarısızlık sonucunda boşa çıkmıştır. Bu makale, gerek Türkiye ve gerekse dünya tarihi açısından yeri tartışmasız olan Çanakkale Savaşları'nda İtilaf Devletleri'nin uluslararası hukuk dışı uygulamalarını örneklemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşları, Gelibolu, Savaş Hukuku, Osmanlı Devleti.

VIOLATIONS OF LAW DURING THE WAR OF GALLIPOLI

ABSTRACT

Gallipoli fronts during the First World War to be considered important because of straits' military and strategic position by under the leadership of Russia, the Allies and especially England. To be left aside of Gallipoli is guarantee for providing the sea traffic of straits, therefore England and France can be possible to support Russia. A joint England and France operation was mounted to capture the Ottoman capital of Istanbul, and secure a sea route to Russia. The attempt failed, with heavy casualties on both sides. This article aims to emphasize international outlaw behaviours of the Allies on Gallipoli wars which is an important war for Turkey and world history.

Key Words: The First World War, Battle of Çanakkale, Gallipoli, Law of War, Ottoman State.

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı cepheleri içerisinde Çanakkale Cephesi'nin, Boğazların askerî ve stratejik konumu nedeni ile Rusya başta olmak üzere İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere tarafından ne kadar önemsendiği bilinmektedir. İngiltere'nin savaş bakanı Winston Churchill, Çanakkale'nin geçilmesi ile İstanbul'un müttefiklerin kontrolüne gireceğini, Asya Türkiyesi'ndeki kuvvetler ile Avrupa Cephesi'nde bulunanların bağlantısının kesileceğini ve bunun Kafkas Cephesi'nde bulunan Rusların yükünü hafifleteceğini, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun barışa zorlanacağını öngörüyordu. Bu yararlarına ek olarak Çanakkale'nin geçilmesi Boğazların deniz trafiğine açılmasını sağlayacak, bu da İngiltere ve Fransa'nın Rusları desteklemesini olanaklı hale getirecekti¹.

Ekonomik sıkıntı çeken Rusya'nın elinde kalan buğdayın Avrupa pazarlarına ulaşmasını sağlamak, Rusya'ya yardım götürmek sureti ile doğabilecek bir Rus-Alman yakınlaşmasını engellemek, savaşa henüz katılmamış bulunan İtalya ve Balkan ülkelerinin başarıyla sonuçlanacak bu hareketin sonunda Müttefiklerin yanında savaşa girmesini sağlamak da Çanakkale'den beklenen sonuçlar arasında yer alıyordu².

Bütün bu yararına, beklentiye ve güvene karşın dünyanın en büyük deniz gücü olarak kabul edilen İngiltere'nin görkemli filosu ile desteklenen İtilaf Devletleri'nin üstünlüğü, Çanakkale'nin geçilebilmesini mümkün kılmamıştır. - Tek bir bataryamıza 4000 mermi fırlatılırken Türk topçusu 1900 mermiyle karşılık vermiştir³. 3 Kasım

¹ Fahir Armaoğlu, “Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri”, **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**, Çanakkale 14-17 Mart 1990, Ankara 1993, s. 13. Çanakkale Savaşları konusunda ayrıntılı bilgi ve görsel malzeme için bkz., Philip J.Haythornthwaite, **Gallipoli 1915**; İngiltere'nin Savaş amacı konusunda bkz., Aaron S.Klieman, "Britain's War Aims in the Middle East in 1915", **Journal of Contemporary History**, Vol 3, No 3, The Middle East, 1968, pp.237-251.

² Mete Tuncoku, **Çanakkale 1915 Buzdağının Altı**, Ankara 2002, s. 31.

³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V.Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı İnci, 2nci ve 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 250-252, Çanakkale Muharebeleri konusunda bkz. Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Yayına Hazırlayan Uluğ İğdemir, Ankara 1986.

1914'te başlayıp 9 Ocak 1916'ya kadar süren Çanakkale Deniz ve Kara Muharebeleri İtilaf Devletleri'nin başarısızlığı ile sona ermiştir.

Bu başarısızlıktaki en önemli nedenlerden birisi Winston Churchill'in ifadesine şu şekilde yansımıştır: "Mustafa Kemal 9 Ağustos'ta Anafartalardaki başarılı hareketinden sonra geceyi, paha biçilmez sırtı alma hazırlığı içinde büyük çaba harcayarak geçirdi. Bizzat yönettiği şiddetli baskın hücumu ile bu dar bölgede yerleşmiş olan bin kişilik İngiliz kuvvetini yok etti. Türkler Conkbayırı'nı aştılar ve zaferin sonuna kadar da orada kaldılar. Bu başarı perdeyi kapatan olaydır"⁴.

İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakarak Almanya'nın güneydoğudan kuşatılmasını amaçlayan stratejisi, Çanakkale Deniz ve Kara Muharebelerindeki başarısızlık sonucunda boşa çıkmıştır. Boğazların kara hareketine rağmen geçilememiş olması savaşın iki yıl uzamasına yol açarak, başta Rusya olmak üzere İtilaf Devletleri'nin ekonomilerinde önemli sıkıntılar yaratmıştır⁵.

Bu makale, gerek Türkiye ve gerekse dünya tarihi açısından yeri tartışmasız olan Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri'nin uluslararası hukuk dışı uygulamalarını örneklemeyi amaçlamaktadır. Bunlar göçlere ve acılara yol açan sivil yerleşim alanlarının bombalanması, örneği çok olmamakla beraber kutsal mekanlara yapılan saldırılar, uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş işaretleri taşıyor olmalarına rağmen hastane gemilerine ve hastanelere yapılan saldırılar, yine düzenlenmiş olmasına rağmen çarpışmalarda derin hasara ve acılı ölüme neden olan, kullanılması yasak domdom kurşununun kullanılması, Birinci Dünya Savaşı'nın tartışmalı konusu olan kimyasal gazların kullanılması gibi başlıklar altında ele alınacaktır.

16.yüzyıldan itibaren savaşın hukukunu belirleyen düzenlemeler olmakla beraber, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yapılan Versay Anlaşması'na kadar devletlerarası ilişkilerde savaşa başvurmak bir hak olarak kabul ediliyordu.

⁴ Abdurrahman Çaycı, "Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 19, Kasım 1990, s. 38.

⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, V.Cilt , s 250-252.

Savaş Hukuku, İnsancıl Hukuk ve Silahlı Çatışma Hukuku olarak adlandırılan hukuk dalı, silahlı çatışmaları, milletlerarası olan ve olmayan silahlı çatışmalar olarak ikiye ayırmıştır. Milletlerarası İnsancıl Hukuk, silahların ve savaş taktiklerinin, askerî hedefle sınırlı olması, askerî amaçlarla ve bu amaçlara erişmek için makul bir şekilde gerekli olduğu kadar orantılı kullanılıyor olması, mağdurlar üzerinde gereksiz acıya sebep olunmaması veya tarafsız ülkelerdeki insan ve nesnelere zarar verilmemesi gibi ilkeleri belirleyen bir hukuk dalı olarak kendini göstermektedir⁶. Ancak savaşın da bir hukuk içerisinde yapılmasına ilişkin düzenlemeler olmakla beraber, erken tarihlerden itibaren insancıl hukukun dışına taşan çok sayıda örnek, tarihte kendine yer bulmuştur.

Kimyasal ve biyolojik maddelerin savaş aracı olarak kullanılması eski tarihlere dayanmaktadır. 1600'lerden bu yana savaş aracı olarak kimyasalları kullanmaya çalışanlara karşı ilk sınırlama, Fransa ve Almanya arasında 1675 yılında yapılan zehirli mermilerin kullanılmasına yönelik anlaşma ile getirilmeye çalışılmıştır. 27 Ağustos 1874 tarihinde ise Brüksel'de uluslararası bir bildiri kabul edilmiştir. Bu bildiri sınırsız güç kullanılamayacağını kayda bağlarken, yasak olan savaş araçlarını da tanımlamıştır. Buna göre zehir ve zehirli silahlar, gerekmeyen zarara yol açan silahlar, mermiler veya diğer malzemeler savaş aracı olarak kullanılamayacaktı⁷.

1868 tarihinde “Savaş zamanında 400 gram ağırlığın altındaki patlayıcı mermilerin kullanımından vazgeçilmesine dair St.Petersburg Deklarasyonu” kabul edilmiş⁸ ve bu deklarasyon ile düşmanın askerî gücünü zayıflatmak gibi, askerî operasyonların temel amacı ortaya konulmuştur. 400 gramın altındaki patlayıcı ve yanıcı maddelerle doldurulmuş her türlü merminin kullanımını yasaklamak suretiyle gelecekte getirilecek yasaklamalar için de bir başlangıç sağlanmıştır.

⁶ Ayşe Nur Tütüncü, “Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2004/2, s 13.

⁷ Meltem Sarıbeyoğlu, “Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, Nisan 2004, s 27-28.

⁸ Ayşe Nur Tütüncü, a.g.m, s 13.

Bu deklarasyonu 1899 yılında üç Lahey Deklarasyonu izlemiştir. Bunlardan bir tanesi aşağıda anacağımız Çanakkale Savaşı sırasında düşman devletler tarafından kullanılan ve insan vücudunda kolaylıkla açılıp genişleyen kurşunların kullanılmamasına ilişkindir. 1868 St.Petersburg Deklarasyonu ile 1899 Lahey Deklarasyonları, bazı silahları yasaklamış olmaları nedeni ile insancıl hukuk açısından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir⁹. 22 Ağustos 1864 tarihinde 16 ülke tarafından imzalanan birinci Cenevre Sözleşmesi ise bu alana ilişkin en önemli düzenlemelerden biri olup, savaşta hastanelerin tarafsız kabul edileceğini, içlerinde yaralı ve hastalar bulunduğu sürece gözetilip, himaye edileceğini, yerli halk tarafından yaralılara yardım edenlerin korunacağını, hastaneler ile yaralıların naklinde işaret olarak bir bayrağın kabul edileceğini açık olarak belirlemiştir¹⁰.

Savaş Hukuku açısından önemli olan bu deklarasyonların ardından bu çalışma konusu içerisinde sıkça kullanacağımız bir diğer adım 1907 tarihli “Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Lahey Sözleşmesi”dir. Bu sözleşme harp esirleri konusunu ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Bizi ilgilendiren bölüm bu sözleşmenin Düşmanlıklar başlığı altında toplanmıştır. Düşmana Zarar Verme Vasıtaları, Kuşatmalar, Bombardımanlar bölümü, savaşan devletlerin düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadığını belirlemiştir. Zehir ve zehirli silahlar kullanmak, düşman ordusuna veya milletine ait şahısları ihanetle öldürmek veya yaralamak, silahları indirerek yahut artık kendini savunma vasıtalarına malik olmayarak şartsız iradeye teslim olmuş bir düşmanı öldürmek veya yaralamak, mağluplara canlarının bağışlanmayacağını beyan etmek, fazla acı vermeye mahsus silah, mermi ve maddeleri kullanmak, görüşmeci bayrağını, milli bayrağını, askeri rütbe işaretlerini, düşman üniformasını ve Cenevre Sözleşmesi'nin ayırıcı işaretlerini kanunsuz kullanmak, düşman mallarını tahrip ve müsadere etmek yasaklanmıştır. Çanakkale Savaşı süresince sivil yerleşim alanlarının

⁹ Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 29.

¹⁰ **Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, Sözleşmeler, Tüzükler, Kararlar**, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 1964, s 13-16.

bombalanması ve bunun sonucunda sivil vatandaş kaybı, evlerin otu-
rulamayacak hale gelmesi, çıkan yangınlar sonucunda göç etme zo-
runluluğu gibi bir dizi olumsuzluk yaşanmıştır. Oysa Lahey Sözleş-
mesi'nin 25.maddesine göre “Savunulmamış şehirler, kasabalar,
ikamete mahsus evler yahut binalara hangi vasıtayla olursa olsun hü-
cum veya bunları bombardıman etmek” yasaktır. Yine bizi yakından
ilgilendiren bir diğer konu da savaştaki kutsal yerlerin bombalanma-
sı uygulamasıdır. Lahey Sözleşmesi'nin 27. maddesi “Kuşatmalarda
ve bombardımanlarda, aynı zamanda askerî bir amaçla kullanılma-
mış olmaları şartıyla ibadete, güzel sanatlara, ilimlere ve hayırsever-
liğe tahsis edilmiş binaları, tarihî abideleri, hastaneleri, ev, hasta ve
yaralıların toplandıkları yerleri korumak için mümkün olduğu kadar
gerekli tedbirler” almayı zorunlu kılmıştır¹¹.

Kısacası Çanakkale Savaşı'na kadar savaşta nelerin yapıp nele-
rin yapılamayacağını belirleyen, kullanılacak silahlara açıklık ge-
tiren, korunması gereken alanları net bir şekilde tanımlayan uluslara-
rası bir hukuk oluşmuş bulunuyordu. Dolayısıyla Çanakkale Savaşı
sırasında da savaşan tarafların imzaladığı bir savaş hukuku yürürlük-
teydi. Ancak aşağıda örneklendireceğimiz üzere uygulama bundan
uzak şekillenmiştir. Bu da Çanakkale Savaşlarının seyrini izlediği-
miz Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin özellikle siyasî kısım evrakla-
rının ana konularından birini oluşturmuş ve bu makale kapsamında
daha çok bu belgeler kullanılmıştır.

Kutsal Mekanlara Saldırı

Çanakkale Savaşı sırasında İngiliz Agamemnon Zırhlısı tarafından
atılan bombaların Bolayır'da bulunan Süleyman Paşa Türbesi'ni tah-
rip etmiş olması, insancıl hukuk dışı uygulamalar için önemli bir ör-
nek oluşturmaktadır. Türbenin askerî bir amaç için kullanılmaması-
na ek olarak Bolayır'ın da asker işgali altında olmaması durumu iyi-
ce anlaşılabilir bir hale getirmişti. Lahey Sözleşmesi'nin yanı sıra, İn-
giltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşma gere-

¹¹ <http://www.kizilay.org.tr/hukuk/>

ği mabet ve kutsal mekanların korunması gerekiyordu. İngiltere tarafından Süleyman Paşa Türbesi'ne verilen zarar, Sırplarla bir karşılaştırmaya gitmeye neden olmuş ve “Balkan Harbi'nde Sırp ordusunun Meşhed-i Hüdevendigâr'ı muhafaza etmesine karşılık, düvel-i muazzama arasında sayılan İngiltere'nin bu tavrı” saldırganlığın ne boyutta olduğunun görülmesi açısından önemli bulunmuştur. Saldırı, Başkumandan Vekili adına V.Bronsart tarafından protesto edilmiştir¹². Küçük bir cami-i şerif yakınında bulunan Süleyman Paşa'nın Türbesi'nin kasten Agamennon zırhlısı tarafından bombardıman edildiği iddialarına karşılık, Şarkî Bahri Sefid Filosu komutanı tarafından caminin zarar görmemesi için özellikle dikkat edildiği yanıtı verilmiştir. Ancak Lahey Konferansı'nın on birinci maddesinin ifade ettiği tarzda hiçbir işaretin bulunmadığı dile getirilerek bu kadar uzaktan yapılan atışta kolaylıkla seçilebilmesi için işaretin büyük olması gerektiği de ilave edilmiştir¹³.

Gerek Süleyman Paşa Türbesi'nin tahribatında, gerekse aşağıda görüleceği üzere insancıl hukuk kapsamında bulunan sivil yerleşim alanlarının ve hastanelerin, yolcu gemilerinin, balıkçı teknelerinin bombalanmasında dile getirilen şikayetler ve protestolar, yazışmalardan izlendiğine göre kısa süre içerisinde ilgili devletler tarafından yanıtlanmıştır. Ancak hepsinin hemen hemen ortak özelliği iddiayı kabul etmemek ve ayırt edici uluslararası işaretleri, olması gerektiği büyüklükte yapmamış olmak esasına dayalı, suçlayıcı ifadelerle kalem alınmış olmalarıdır.

Sivil Yerleşim Alanlarına Yönelik Saldırıları

Uluslararası Hukuk, sivil halkın ve yerleşim alanlarının savaştan zarar görmemesi ilkesini net bir şekilde benimsemiş olmakla beraber, Çanakkale Savaşı'nda hiç bir askerî özelliği olmayan yerleşim alanlarının, yolcu gemilerinin, balıkçı teknelerinin vurulduğu görülmüştür. Sivil kayıplara, göçlere ve travmalara neden olan bu uygulama

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2098, Gömlek No: 10

¹³ HR.SYS,2099/11.

ma, daha çok Amerika vasıtasıyla ilgili devletlere iletilmiş, örnekleri ile birlikte defalarca protesto edilmiştir.

Nitekim Enver Paşa, Amerika sefiri Morgenthau'ya yazdığı yazılardan birinde birçok savaşa katıldığını ve bu nedenle masum halkın nasıl bir ızdırap yaşadığını çok iyi bildiğini dile getirmiş ve İngilizlerin savaşın her aşamasında uluslararası hukuku ayaklar altına aldıklarını örnekleriyle ortaya koymuştur. Savaşta amaçlarına ulaşmak için hiç bir masum vatandaşı dikkate almayan İngilizlerin, örneğin müstahkem olmayan Gelibolu'yu topa tuttıklarını anlatmıştır. Osmanlı Bahriye Teşkilatı'nda hizmette bulunan İngiliz askerlerinin bu bölgede ve etrafında istihkam olmadığını çok iyi bilmesine rağmen, bir çok kadın ve çocuğun ölümüne yol açan bombalamanın gerçekleşmesini de iyi niyetten uzak değerlendirmiştir. Uçaklardan atılan ilanlarda İngilizlerin Çanakkale'deki bütün şehir ve köyleri yakacaklarının yazılı olduğunu ifade eden Enver Paşa, İngilizlerin Suriye'de açık şehirleri topa tuttıklarını hatırlatarak bunun mümkün olabileceğini iletmiştir¹⁴.

Gelibolu'nun bombalanması sonucunda çok sayıda ev, işyeri, özel ve resmî binalar zarar görmüştür. Bombalamanın ardından nüfusun büyük bölümü Balıkesir'e gönderilmiş ve burada camilere, medreselere, resmî binalara yerleştirilmiştir. Hasta ve yaralılara ek olarak evlerinden uzaklaşan bu insanların yaşadığı panik duygusu, yiyecek ve sağlık problemi nedeni ile yardım çalışmaları başlatılmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti gibi organizasyonlar vasıtasıyla yeni hastaneler kurulmuş, göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır¹⁵.

Gelibolu'ya ek olarak Maydos, Lapseki, Çanakkale, İstanbul, Uzunköprü, sivil yerleşim alanları olmasına rağmen savaş süresince İtilaf Devletleri'nin uçakları tarafından bombalanmıştır¹⁶. Hiçbir as-

¹⁴ *HR.SYS*,2412/11

¹⁵ Oya Dağlar, *War, Epidemics And Medicine in the Late Otoman Empire (1912-1918)*, Haarlem 2008, s 211-212.

¹⁶ Şerafettin Zeyrek, "Çanakkale Savaşlarında Hava Gücü ve Hava Savaşları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 1, Mart 2003, s 143.

kerî kuruluşun bulunmadığı Eceabat da bombalanmış ve bu bombalama sonucunda yanıp yıkılmıştır¹⁷.

Liman Von Sanders, Çanakkale Savaşı'na ilişkin hatıralarında; Maydos bombardıman edildiğinde ilk yanan binanın hastane olduğunu ve hatta 25 İngiliz yaralının öldüğünü anlatmaktadır. Mermiler kasabanın içine düşmüş, eşyalarını kurtarmak isteyen siviller ölmüş ve halk Anadolu yakasındaki Kilya limanına gönderilmiştir. Herhangi bir karargahın bulunmadığı Maydos kasabasında sağlam bir duvarın dahi kalmadığını aktaran Sanders, buraya ek olarak Kocadere Köyü'nün tamamen tahrip olduğunu, Bolayır, Karaburgaz, Yeniköy ve Gelibolu'nun da ağır hasara uğradığını ifade etmektedir¹⁸. Düşmanın boğazlara saldırması sonucunda Çanakkale'de evleri ve eşyaları yanarak zarar gören sivil halk da savaşın diğer mağdurları olarak önem taşıyordu. Bu durumda bulunanların zorunlu ihtiyaçları için elli bin kuruşluk ödenek Meclis-i Vükela tarafından onaylanmış ve Maliye Bakanlığı'na bildirilmiştir. Evleri ve eşyası yananlara tahsis edilen bu paranın yeterli olmaması nedeni ile yeniden elli bin kuruşluk bir havalenin gerektiği görülmüştür¹⁹.

Çanakkale Savaşı sırasında sivillerin zarar görmesine neden olan bir başka olay da yolcu ve nakliye gemilerine, balıkçı teknelerine yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılar olmuştur. Limni adası ve Mondros'tan gelen yolcuların İngiliz ve Fransız askerlerinin ahaliye karşı olan tecavüzlerinden şikayet ettikleri bilinmektedir²⁰. Mudanya'dan Emiralî'ye muhacir nakleden bir kayığa iki merminin, yine Marmara denizinde muhacir taşıyan bir başka kayığa da üç merminin isabet ettiği görülmüştür²¹.

Temmuz ayında Mudanya iskelesinde bulunan ve yolcu nakletmek için kullanılan Biga Vapuru'na saldırıldığı gibi, Tekfur Dağı ci-

¹⁷ Turgut Özakman, **Diriliş Çanakkale 1915**, Ankara 2009, s 218,345.

¹⁸ "Liman Von Sanders Paşa'nın Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2002,2.Cilt s 69-70.

¹⁹ **Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)**, 197/111, **MV**, 198/126.

²⁰ **Hariciye Matbuat (HR.MA)**, 1138/77.

²¹ **HR.SYS**, 2103/1.

varında karaya oturan bir şilebi çekmeye çalışan Haliç Vapuru'na da tayfaların çıkmasına fırsat verilmeden top atılmıştır²². Uluslararası hukuka aykırı olarak Marmara'da Kemer civarında Şirket-i Hayriye'nin 40 numaralı vapuruna saldırıldığı ve bu olayın vapurun kazanının tahrip olmasına, ölüme ve yaralanmalara neden olduğu ortaya konulmuştur. İzmit Körfezi'nde Eskihisar yakınında da bir yelken gemisi ve bir mavnaya saldırıldığı ve iki ateşçinin şehadetine, yaralanmalara ve kayıplara neden olduğu, Fransa'nın Latoş Trevil isimli kruvazörünün Lazkiye civarında küçük bir balıkçı kayığına saldırdığı rapor edilmektedir. Balıkçılık ile hayatlarını kazanan bu insanların tecavüz ve taarruzlardan korunması gerektiğine dair hukuk olmasına rağmen buna uyulmadığı iddiasına karşın Fransa, bu olayın gerçeği yansıtmadığını ve böyle bir iddiada bulunan protestonun da kasdî bir amacının bulunduğunu ifade etmiştir²³.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sivillerin zarar gördüğüne dair şikayetlerine ve örneklerine rağmen, Çanakkale Savaşı sırasında daha önceki savaşlarda olduğu üzere masum sivil halk zarar görmüş ve uluslararası hukuk onları koruyamamıştır.

Hastanelerin Bombalanması

Çanakkale Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin savaş hukuku dışı olan uygulamaları içerisinde hastanelere, hastane gemilerine yönelik olarak yaptıkları saldırılar önemli bir yer tutmuştur. Bu saldırılar Çanakkale Savaşı'na ilişkin Osmanlı belgelerinin oldukça önemli bir kısmını oluşturmuş, Amerika vasıtasıyla protestolar ve eleştiriler söz konusu devletlere sürekli olarak iletilmiştir. Bu eleştirilere ilgili devletler tarafından verilen yanıtlar ise, daha çok karşı iddialar şeklinde olmuş, bazen kaza ile vurulduğu ifade edilirken, çoğu zaman da uluslararası işaretlerin yeterince net bir şekilde kullanılmamış olduğu noktasında savunma geliştirilmiştir.

²² HR.SYS, 2099/5.

²³ HR.SYS, 2100/10.

Hilal-i Ahmer'in Çanakkale cephesindeki çalışmalarının 18 Mart deniz hareketinden önce başladığı, hatta Ordu Komutanı Liman Von Sanders'in henüz cephede durumu bütünüyle ele almadan maddi yardım konusunda şahsen Hilal-i Ahmer'e başvurduğu görülmektedir. Hilal-i Ahmer bu cephede örgütlenmesini bir sahra hastanesi ile yaralıların taşınabilmesi sırasında gerekecek birkaç menzil çayhanesinden oluşturmuştur²⁴. 1915 yılı Ocak ayı içerisinde 250 yataklı hastane dışında Seddülbahir, Kilitbahir, Eceabat, Bolayır, Kumkale ve Çanakkale'de bulunan 6 revire ek olarak savaşın başlaması ile birlikte Kerevizdere, Tener deresi, Soğanlıdere, Havuzlar deresi, Kurucadere ve Matikdere'de Büyük Sargı Yerleri açılmıştır. Ayrıca ihtiyaç olan yerlerde Seyyar Hastaneler ve Menzil Hastaneleri kurulmuştur. Lapseki, Galataköyü, Bakırköy, Maydos, Burgaz, Ulgardere, Akbaş ve Erklince'deki hastanelerin yanında Tekirdağ, Keşan, Mürefte, Dimetoka, Erdek, Karabiga ve Biga'da hastahaneler oluşturulmuş ve böylece 1915 yılı Temmuz ayı içerisinde bölgedeki hastane sayısı 26'yı bulmuştur²⁵.

Ağır yaralıların İstanbul'da bulunan Haydarpaşa, Gümüşsuyu, Maltepe, Yıldız ve Gülhane Hastanelerine kolay ve hızlı taşınmaları gereği nedeni ile de hastane gemileri oluşturulmuştur. Bu amaçla uluslararası renklerle boyanmış Edremit ve Gülnihal gemileri hastane gemisine dönüştürülmüştür²⁶.

Alman Salib-i Ahmer'i tarafından kullanılan Reşit Paşa Vapuru ile diğer gemiler İstanbul'a yaralı taşımaya başlamıştır. Edremit ve Gülnihal gemileri ile 24 Temmuz 1915'te 10.000 savaş malzemesi paketi, daha sonra ise 15.000 pansuman paketi getirilmiştir. Yaralı taşınmasına hizmet eden Edremit vapuru aşırı yıpranma nedeni ile bir

²⁴ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara 2002, s 5, 224-225.

²⁵ Cemalettin Taşkıran, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarına Saldırıları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Sayı 1, Mart 2003, s 103-104; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, Cilt I, İstanbul 1976

²⁶ Oya Dağlar, **a.g.e.**, s 205,207; Detaylı bilgi için ayrıca bkz Hikmet Özdemir, **The Ottoman Army 1914- 1918, Disease & Death on the Battlefield**, The University of Utah Press, 2008; Turgut Özakman, **a.g.e.**, s 216.

süre sonra sefer dışı bırakılmış²⁷, kapasitesi 700 kişiye çıkarılan Gülnihal hastane gemisi savaş süresince yaralıları taşımaya devam etmiştir. Ancak savaşın seyri içerisinde yaralı ve hasta sayısının artmasına paralel olarak Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63 ve 70 numaralı gemileri de hastane gemisi olarak kullanılmıştır²⁸.

Hastane ve sağlık personeli konusunda yaşanan sıkıntılar bu yıllarda halkın desteği ile kısmen aşılmaya çalışılmıştır. Örneğin halktan yatak toplanması, uygun yerlerin hastaneye dönüştürülmek üzere tahliye edilmesi gibi kimi önlemlerle yaralıların tedavisine olanak yaratılmaya çalışılmıştır²⁹. Oldukça güç koşullar altında ve halkın yardımı ile hizmet vermeye çalışan sağlık teşkilatının Çanakkale Savaşı sırasında karşılaştığı en önemli sorun, uluslararası işaretler taşımamasına rağmen hastanelerin ve gemilerin bombalanmasıdır. Osmanlı belgelerinden 1915 yılı Eylül ayından itibaren başlayarak özellikle Temmuz ayı içerisinde yoğunlaşan ve 1916 yılına kadar sürdüğü görülen sağlık kurumlarına yönelik bombalama eylemlerini izlemek mümkün. Bu durum sürekli olarak Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne rapor edilmiş ve engellenmesi için girişimlerde bulunması istenmiştir.

Enver Paşa tarafından bu konuya dair Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıların birinde İngilizlerin sabit balonlar yardımıyla Maydos kasabası ve o civarda bulunan Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş hastaneleri bombardıman ederek 30 kadar yaralıyı şehit ettikleri bilgisi yer almaktadır. Gerek Marmara'da seyrü sefer halinde bulunan hastane gemileri ve gerekse hastanelere bir kez daha saldırıda bulunulması durumunda elimizde bulunan sivil ve asker İngiliz esirlere karşı aynı şiddetle karşılık verileceğinin İngiltere'ye bildirilmesi Amerika'dan istenmiştir³⁰. Maydos'taki hastanenin bombalanmasına ek

²⁷ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *a.g.e.*, s 228-229.

²⁸ Oya Dağlar, *a.g.e.*, s 205-207.

²⁹ **Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS)**, 32/8

³⁰ **HR.SYS**, 2409/21, **HR.SYS**, 2409/53 İpleri ve telefon kabloları yerdeki askerlerde olan balonlar 200 metreye kadar çıkarak içindeki gözcüler edindikleri bilgileri yerdeki yetkililere bildiriyorlardı. Bu konuda bkz. Şerafettin Zeyrek, *a.g.m.*, s 145.

olarak Temmuz ayı içerisinde bu kez bir düşman uçağı Ezine'de bulunan bir hastaneyi bombalamış ve hastanenin cephesi yıkılarak hasta bir asker de ağır surette yaralanmıştır³¹. Yine Temmuz ayı içerisinde üzerinde çok açık bir şekilde Hilal-i Ahmer işareti bulunan Halil Paşa Çiftliği Hastanesi, Kilidbahir civarında Ağadere mevkiinde etrafı çeşitli Hilal-i Ahmer bayrakları ile donatılmış olan hastane bombalanmıştır. Bu saldırı sonucunda dört yaralı şehit olmuş ve on dört kişi yaralanmıştır. 31 Temmuz sabahı ve akşamı düşman uçaklarının Arıburnu'nda bulunan Hilal-i Ahmer işaretli hastaneye on iki bomba attığı ve bunun sonucunda dokuz askerin yaralandığı rapor edilmiştir³². Yine düşman uçakları tarafından Galataköyü'ne atılan üç bombadan biri hastaneye isabet etmiş ve bir asker şehit olurken üç asker de yaralanmıştır³³. 8 Eylül tarihinde bir düşman uçağı Çanakale'de öteden beri yeri ve işaretleriyle hastane olduğu bilinen Askeri Merkez Hastanesi'ne etkisi olmayan üç bomba atmıştır³⁴. Seddülbahir Behramlı revirini topa tutarak iki askerin şehadetine, dört askerin yaralanmasına, hayvan telefine ve şehit kabristanının tamamıyla tahrip olmasına neden olan bir bombalama da yine Enver Paşa tarafından şiddetle protesto edilmesi talebi ile Dışişleri Bakanlığı'na rapor edilmiştir³⁵. Eylül ayı içerisinde kendi haritalarında dahi askeri hastane olarak gösterilen Kale Merkez Hastanesi'ne düşman uçakları tarafından beş bomba atılmış, bunlardan bir tanesi nizamiye kapısı önüne, diğer dördü hastane bahçesine düşmüş, bir süre sonra bu kez yeniden üç bomba atılmıştır. Doktor Besim Ömer Bey'in verdiği bilgiye göre durum, Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi'ne bildirilmiş ise de İngiltere bu durumun tarafsız bir sefaret vasıtasıyla iletilmesini istemiştir³⁶.

³¹ HR.MA,1137/55

³² HR.MA, 1139/20, HR.SYS, 2103/1 , HR.MA, 1136/64 , HR.MA, 1138/1, HR.MA,1138/12

³³ HR.MA, 1136/61 ve 1139/3,HR.SYS,2099/9

³⁴ HR.MA,1144/22

³⁵ www.devletarsivleri.gov.tr Osmanlı Belgelerinde Çanakale Muharebeleri, Cilt II, Ankara 2005, s 198.

³⁶ HR.SYS,2413/60

Yine bir başka yazıda bir düşman gemisinin Kilidbahir'i bombalaması sonucunda Ağaderesi'nde bulunan hastanelerin ateş altında kaldığı ve bu bombalama sonucunda dört askerin şehit, yirmi askerin de yaralandığı haber verilmiştir. Ağır Mecruhin (yaralı) hastanesinin Hilal-i Ahmer bayrağı yanmış, askere ait büyük bir hasta çadırı ile üç hane harab olmuştur³⁷.

Hastanelerin bombalanmasına ek olarak İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı sırasında kendi hastanelerini ya da hastane gemilerini siper olarak kullanmış olmaları da bir başka eleştiri konusudur. Anafartalar'da Mestantepe civarında seyyar hastanelerin hemen yakınında askerlerine süngü ve muharebe talimi yaptıran İngilizler, bu tarihlerde kayda değer bir muharebe olmadığı halde hasta arabaları ile özellikle asker ihracına uygun alanlarda Salib-i Ahmer bayrakları ile donatılmış gemilerle sevkiyat yapmışlardır³⁸. Yine Anafartalar'da işgalleri altında bulunan sahil kısmında kısmen Salib-i Ahmer işareti bulunan çadırlar ve barakalar oluşturmuşlardır. Bu barakalar düşman için bir siper oluştururken aynı zamanda silah ve mühimmat deposu olarak kullanılıyordu. Enver Paşa, bu durumu Hariciye Nezareti'ne rapor ederken yaralıları ve hastalarını nakletmek için pek çok hastane gemileri olmasına rağmen orada yeni bir hastane tesis etmelerine gerek olmadığını ve bu hastanenin amacı dışında kullanıldığı yolundaki bilgiler nedeniyle kaldırılması gereğinin Amerikan Sefareti'ne bildirilmesini istemiştir. Bu bina ve çadırların yanında bulunan kıtaya ateş edilmesi durumunda söz konusu hastanelerin zarar görmesi sorumluluğunun da Osmanlı Hükümetinde olmadığını ilave etmiştir³⁹. Silah ve mühimmat deposu olarak kullanılmanın yanı sıra askerlerin de yerleştirildiği tesbit edilen ve zarar görmesi durumunda sorumluluk kabul edilmeyeceği bildirilen sahil hastanelerine yönelik şikayetlere karşı İngiltere, bu iddiaların asılsız olduğunu bildirmiştir. Bunların geçici istasyon hizmeti veren çadırlar olduğu, yaralı ve hastaların çabuk toplanıp hastane gemilerine yerleştirilmeleri için oluşturuldukları ifade edilmiştir⁴⁰.

³⁷ Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası, (DH.EUM.VRK.) 25/50

³⁸ www.devletarsivleri.gov.tr Osmanlı Belge..., Cilt II, s 61,131.

³⁹ HR.SYS,2413/46

⁴⁰ HR.SYS,2415/75

Özellikle hastane ve sargı merkezlerine atış yapıldığını düşünen Enver Paşa'nın durumu rapor eden yazılarında üzerinde durduğu bir başka nokta da hastane gemilerine yönelik saldırılardır. 1907 Lahey Sözleşmesi'yle düzenlenen ilgili hükme göre isimleri önceden ya da savaş sırasında bildirilen hastane gemilerinin her türlü tecavülden korunmuş olması gerekmektedir. Bu hastane gemileri ayırt edici bir şekilde yaklaşık bir buçuk metre genişliğinde yeşil renkli ufkî bir pervane ile dışarıdan beyaza boyanmaktaydı. Diğer gemiler ve hastane hizmetine tahsis edilen sandallar da bir buçuk metre genişliğinde kırmızı renkli ufkî bir pervane ile haricen beyaza boyanıyordu.. Bütün hastane gemileri kendilerini tanıtmak üzere ait oldukları hükümetin bayrağı ile birlikte Cenevre Sözleşmesi'nde açıklanan Sallib-i Ahmer işaretli beyaz bayrağı çekmek durumunda idiler⁴¹.

Savaşın başından bu yana sürekli olarak dile getirilen hastanelerin ve hastane gemilerinin bombalanması uygulamasına yönelik şikayetler Temmuz ayı içerisinde oldukça artmıştır. Amerika'ya iletilen bu şikayetler içerisinde hastane gemisi arkasına saklanarak atış yapmak başta olmak üzere Hilal-i Ahmer işaretli hastaneleri bombalamak eylemleri yer almaktadır. Uyarılara rağmen hastane gemilerinden asker çıkarmaya devam eden İngilizlerin bu tavrına karşılık bundan sonra bu gemilerin topa tutulması emrini verdiğini ifade eden Enver Paşa, bu yazısından bir gün sonra 17 Temmuz 1915 tarihli yazısında bu kez düşmanın Arıburnu civarındaki sıhhiye bölüğüne saldırdığını haber vermektedir. Beyaz zemin üzerine Hilal-i Ahmer işaretini taşıyan bayrak açık olarak görüldüğü halde bu Sıhhiye bölümünün bombalandığını Amerika'ya ileten Enver Paşa, sıklaşan bu saldırıların altında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu zor kullanmaya yöneltmek isteği olduğunu ifade etmiştir. Böylece basın aracılığı ile Osmanlı askerinin gayri insanî bir tarzda savaştığı iddialarını bütün dünyaya ilan etmek amacıyla olduklarını anlatmıştır⁴².

⁴¹ www.devletarsivleri.gov.tr **Osmanlı Belge...**, Cilt I,s 112-116.

⁴² **HR.SYS**, 2412/11

İstanbul hükümetinin Amerika vasıtası ile düşman gemilerince hastane gemilerinin bombalanmasına yönelik şikayetine bir süre sonra Fransa ve İngiltere'den yanıt gelmiştir. Fransa verdiği yanıtta icra ettikleri harbin yalnız Osmanlı Hükümeti ve onun orduları ile olduğunu ifade etmiş ve yaralı naklinde kullanılacak gemilerin isimlerinin Fransız askerî yetkilisine bildirilmesini istemiştir⁴³. Hiçbir Fransız gemisinin hücum sırasında bir hastane gemisini siper edinmediği, hastane gemilerinin asker ve mühimmat taşımakta kullanılmadığı, Havuzludere'de seyyar hastanenin bombalanmasında tarafsızlık işaretinin açık bir şekilde görünmemesinin etkisinin olduğu, bunu ayırt etmenin uçaklar tarafından zor olması nedeni ile yerde büyük işaretlerle gösterilmesi gerektiği de yine Fransa tarafından karşı yanıt olarak bildirilmiştir. Cenevre ve Lahey anlaşmalarına ne derece sadık bulduklarını örneklemek üzere de 31 Temmuz günü takip edilen bir uçağın Erenköy'ün alt tarafında büyük bir binanın yanına indiğini ve topçular tarafından ateş başlatılınca Türkler tarafından binaya Hilal-i Ahmer bayrağı çekildiğini ve ateşin bunun üzerine kesildiğini anlatmışlardır. Bu açıklamanın ardından Fransa tarafından yeniden bir cevap yazısı gönderilmiştir. Bu yazı yukarıda sözünü ettiğimiz Halil Paşa Çiftliği'nin bombalanmasına yönelik yanıt niteliğindedir. Buna göre buraya bazı mermilerin düşmüş olma ihtimali Fransa tarafından kabul edilmekte ancak, buna neden olarak da yine uçaklar tarafından Hilal-i Ahmer işaretinin görülmemesi ya da bulunmaması gösterilmektedir. Osmanlı seyyar hastanelerinin askerî alanlara yakın tesis edildiğini iddia eden yazı, buna dikkat edilmediğini savunmakta ve tam tersi olarak Osmanlı bataryalarının Fransız seyyar hastanelerini vurduğunu ve hatta bunun sonucu olarak da General Gouraud'un Helles Burnu'ndaki hastaneden çıkarken ağır yaralandığını anlatmaktadır⁴⁴. İleriki tarihlerde gelen yazılarda da benzer şekilde özellikle hastanelerin hedef alınmadığı, olan olayların kaza ile olmuş olabileceği ifade edilerek karşı örneklerle Osmanlı İmparatorluğu suçlanmıştır. Bir direğe asılmış olan bayrakların 2000

⁴³ HR.SYS,2179/3

⁴⁴ HR.SYS, 2099/10, 2416/49

metre irtifadan geçen uçaklar tarafından görülmesinin mümkün olmadığı ve Hilal-i Ahmer işareti taşıyan beyaz çuhaların oluşturulması gerektiği anlatılmıştır⁴⁵. İngiltere ise, asker nakleden gemilerin yaralı nakli için kullanılması durumunda taşıdıkları işaret ne olursa olsun batırmaya mecbur olduklarını bildirmiştir. Yine Akbaş'da bulunan bir sahra hastanesinin topa tutulduğu iddialarına karşı İngiltere, hedefin hastane olmadığını beyanla, eğer kazayla bir zarar meydana gelmişse bu olaydan dolayı “Hükümet-i Kraliye'nin pek ziyade beyanı teessüflerini” iletmekte ve Hilal-i Ahmer kuruluşlarının askeri alandan uzağa konuşlandırılmasını tavsiye etmektedir⁴⁶. Özellikle İngiltere, Amerika vasıtasıyla kendisine ulaştırılan bu şikayetlerin son derece asılsız olduğu konusunda ısrarcı ve sert bir üslup kullanmıştır. Bu tarz iddiaları hayretle izlediğini ifade eden İngiltere, hastane işareti bulunan yerlere bomba atılmaması konusunda kesin emrin verildiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendilerine bu konuda verdiği zararı gösterecek çok örnekleri olmasına rağmen bunların kaza sonucunda oluştuğuna inandıkları için herhangi bir şey yapmadıklarını uzun bir raporla dile getirmişlerdir⁴⁷.

İngiltere ve Fransa'nın karşı yazılarında dile getirdikleri, yaralı taşıyan gemilerin aynı zamanda asker taşıdığı iddialarının tamamen yalan olduğunu ifade eden Başkumandan Vekili Enver Paşa, İstanbul çocuklarının bile deniz yolundan istifade etmediğimizi bildiğini, nakliye gemilerine asker yerleştirilip yerleştirilmediğinin Amerikan Sefaretince tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Aynı öneri Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İkinci Başkanı Doktor Ömer Besim Bey tarafından da dile getirilmiştir⁴⁸.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu, kendine güvenin de bir ifadesi olarak Amerika'nın denetleyiciliğini kabul etmek suretiyle bu konuya bir anlamda son noktayı koymuştur. Çanakkale Savaşı'nın seyri

⁴⁵ HR.SYS, 2417/63

⁴⁶ HR.SYS, 2100/6

⁴⁷ HR.SYS, 2100/9

⁴⁸ HR.SYS, 2179/3

içerisinde yapılan bütün yazışmalara, itirazlara, örneklere rağmen, hukuk ihlali olarak en çok öne çıkan konu, görüldüğü üzere hastanelerin ve hastane gemilerinin bombalanması olayıdır. Bu konu hiçbir mazeret kabul etmeyecek kadar hassas olmasının yanında, hukukun da hiç tereddüt etmeden açık olarak düzenlediği bir özelliğe sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sesini duyurmaya yönelik yoğun mücadelesinin altında da bu açık gerçekliğin bu kadar rahat bir şekilde çiğnenmesine karşı duyduğu tepkinin büyük önemi olsa gerek⁴⁹.

Çarpışmalarda Domdom Kurşunu ve Gaz Bombası Kullanılması

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı sırasında savaş hukuku dışı uygulamaları içerisinde kullandıkları mermiler ve gaz bombası iddiaları tartışılması gereken önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Makalenin başında ifade ettiğimiz üzere 1675 yılında savaş silahlarına sınırlama getirilmeye başlanmış, 27 Ağustos 1874 tarihinde Brüksel'de bir bildiri kabul edilmiş, bu bildiriye 1868 St.Petersburg ve 1899 Lahey Deklarasyonları izlemiştir. Bu hukuk düzenlemeleri ile sınırsız güç kullanılamayacağı kayda bağlanmış, insan vücudunda kolaylıkla açılıp genişleyen kurşunların⁵⁰, zehir ve zehirli silahların, gerekmeyen zarara yol açan mermilerin kullanılamayacağı açıklanmıştır⁵¹.

Uluslararası insancıl hukuk konusunda temel özelliğe sahip 1907 tarihli Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Lahey Söz-

⁴⁹ Çanakkale Savaşı, hastanelerimizin bombalanması gibi izahı mümkün olmayan olayların yanına, cephede askerlerimizin düşman askerlerine karşı olan yaklaşımını koyan son derece düşündürücü, ders almaya yönelik bir derinlik taşımaktadır. Savaş alanında düşman askerlerine nasıl davranıldığı konusunda da çok sayıda belge bulunmakta ve hatıra nakledilmektedir. Reuter Telgraf Ajansı Çanakkale muhabiri buna ilişkin olarak yaptığı haberlerden birinde şiddetli ateş altında olmasına rağmen merdane ve necibane savaşan Türklerin İngiliz askerlerinden birisinin yarasını sardığını, bir başka askerın yaralı Avustralyalı askerın yanına bir şişe su bıraktığını, siperlerden uzakta yaralanan ve saatlerce aç kalmış olan yine bir İngiliz askerine Türk askerın ekmeğini verdiğini hikaye etmiştir. Esir alınan Kıdemli Yüzbaşı Staker'in Malta'da bulunan bir dostuna ummadığı derecede iyi muamele gördüğünü anlattığı mektup da esirlere karşı olan davranışa ilişkin örneklerden yalnızca bir tanesidir. **HR.MA,1135/96,1139/27,1144/55**

⁵⁰ Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 27-28.

⁵¹ Ayşe Nur Tütüncü, a.g.m, s 13.

leşmesinin *Düşmanlıklar* başlığı altında toplanan düzenlemeleri de savaşan devletlerin düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadığını belirlemiştir. Zehir ve zehirli silahlar kullanmak, fazla acı vermeye mahsus silah, mermi ve maddeleri kullanmak söz konusu sözleşmeye göre yasaktır⁵². Kısacası uluslararası hukuk, gücün makul ve orantılı bir şekilde kullanılıyor olmasını, mağdurlar üzerinde gereksiz acıya sebep olunmamasını kabul etmiş bulunuyordu.

Ancak Çanakkale Savaşı'na ilişkin belgeler, özellikle hastane kayıtları, tedaviyi gerçekleştiren doktorların raporları, çarpışmalarda yasak olmasına rağmen domdom kurşununun kullanıldığını göstermektedir. Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri* eserinde, Arıburnu'nda 15 Mayıs 1915'te Kanlısirt'ta, Ağustos ayında da Anafartalar ve Kireçtepe savaşlarında domdom kurşununun kullanıldığını ifade etmektedir⁵³.

Tekfurdağı Hastanesi'nde tedavi altına alınan bir askerin bacağından çıkarılan domdom kurşununun fotoğrafları, hukuk ihlali kapsamında Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Gureba Hastanesi'ne yatırılan Osmanlı askerlerinin domdom kurşunu ile vurulmuş olması vahşet olduğu kadar ne denli zor koşullar altında savaştıkları konusunda da bilgi verici niteliktedir. Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hayri imzası ile kaleme alınan yazıda, insanlık ile hiç bir ilgilerinin olmadığını ispat eden bu davranışın işlerine geldiği zaman medeniyetten bahseden devletlere özgü olduğu ifade edilmiştir. Gureba Hastanesi'nde tedaviye alınan yaralı askerlerin bilgilerinin son derece düzgün olarak tutulduğu görülüyor. Askerî ve kişisel bilgilerinin yanı sıra nereden ve ne zaman getirildiği bilgilerinin yer aldığı bu raporlardan Nisan ve Mayıs ayına ilişkin yaralanma nedenlerini takip etmek mümkün. Bu raporlarda büyük maddi hasara yol açan domdom kurşunu bilgileri, organa nereden girerek çıktığı ayrıntılı

⁵² <http://www.kizilay.org.tr/hukuk/>

⁵³ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt I, İstanbul 1976, s 317.

olarak yer almıştır⁵⁴. Temmuz ayı içerisinde verilen bilgilerde de düşmanın kuvvetli domdom kurşunu kullandığı ihbarları yer almaktadır⁵⁵. İstihbarat şubesinden verilen Cenub grubuna ilişkin bilgi içerisinde yine düşmanın domdom kurşunu ile siperlerdeki kum torbalarını parçaladığı bilgisi yer almaktadır⁵⁶.

Büyük acıya ve tahribata yol açan ve uluslararası savaş hukukunun yasakladığı domdom kurşununa ek olarak, Çanakkale Savaşı'nda karşımıza çıkan ve özellikle acı vermeye yönelik olarak kullanılan silahlardan biri de bıçaklardır.

İngiltere, bilindiği üzere Avustralyalı, Yeni Zelandalı birliklerin yanında savaşta kullandığı Hintliler, Gurkalar, Sihler, Seylanlılar, Yeni Zelanda yerlisi Maoriler'i savaşa hazırlarken Türklerden nefret etmeleri için olumsuz ve küçültücü propaganda yöntemlerine başvurmuştur. Bunlardan birisi Türklerin uygarlıktan uzak, öldürülme-yi hak eden, Hristiyanlık düşmanı olduklarını anlatıyor ve esir olanları öldürdükleri dedikodusu üzerinde şekilleniyordu⁵⁷.

Selman-ı Pak savaşlarında baltalarla, Suriye ve Filistin'de ise hançerlerle yaralanmış ya da öldürülmüş askerlerin varlığı bilinmektedir. Hintli askerlerin satıra benzeyen hançerlerle donatılmış silahları kullanmaları da Birinci Dünya Savaşı'nın vahşet örneklerinden birisi olarak kaydedilmiştir⁵⁸.

Osmanlı belgeleri İngilizlerin kullandıkları savaş silahlarından olan ve hem batırmak hem de keskin olduğu için yarıp deşmek gibi özelliklere sahip sustalı çakıların aslında haydutlar tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Belge, haydutlara layık olan bu hareketin,

⁵⁴ **HR.SYS**,2182/1

⁵⁵ **HR.MA**,1139/20

⁵⁶ **HR.MA**,1139/22

⁵⁷ Bu iddialara karşı Avustralyalı muhabir C.E.W Bean günlüğünde; sığınağın hemen karşısında 100 Türk ve 2 Alman esirin barındırıldığı tutukevinin yakılmasını hayatının en alçakça davranışlarından birisi olarak tanımlıyor ve zavallı esirlerin gelen dev dalgalar karşısında en uç köşelere üşüşmesine gülmüğünü oysa Türklerin esir düşen subay ve erlere olağanüstü iyi davrandığını anlatmaktadır. Turgut Özakman, **a.g.e**, s 191,493.

⁵⁸ Kemal Özbay, **a.g.e**, s 317.

Osmanlıların esirleri yamyamlar gibi yok ettikleri dedikodusunu yapan İngilizler tarafından yapılmış olmasını da ilginç bulmuştur. Asıl sorun ise çakı değil, bu çakının yaralı bir askeri öldürmek için kullanılmasındaki vahşette aranmıştır. Yaralı olarak yere düşmüş olan bir insanın bu kadar vahşice öldürülme isteğini hiç bir lüzumun ve harb ihtiyacının mazur gösteremeyeceği, üstelik yaralı İngiliz askerleri için “Bu sıbyanlara silah çekmek mekruhtur” diyen Türk yaklaşımına karşılık bu hissin büyük şaşkınlık yarattığı görülmektedir⁵⁹.

Domdom kurşunu gibi yasak olmasına karşın, yukarıda andığımız sınırsız ve orantısız güç kullanımı kapsamında karşımıza çıkan bir diğer önemli sorun kimyasal gazların kullanılmasıdır. Birinci Dünya Savaşı süresince klor, hardal gazı ve fosgen gibi toksik kimyasalların kullanıldığı bilinmektedir⁶⁰.

Savaş süresince Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından özellikle batı cephesinde çeşitli gazlar kullanılmış olmakla beraber, önce Almanların 22 Nisan 1915 tarihinde sarımsak kokulu, yeşil renkli bir gaz bombası kullanarak dünyayı zehirli gaz ile tanıştırdığı düşünülmektedir. Zehirli chlorine gazı bulutlar vası-

⁵⁹ *HR.MA*,1141/9,10

⁶⁰ Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 27-28. Birinci Dünya Savaşı sırasında öldürücü gaz kullanan ülkeler ve buna bağlı yaralanmalar ile ölümler konusunda aşağıdaki tabloya bakılabilir.

Ülke	Toplam Yaralanma	Ölüm
Avusturya –Macaristan	100,000	3,000
İngiltere	188,706	8,109
Fransa	190,000	8,000
Almanya	200,000	9,000
İtalya	60,000	4,627
Rusya	419,340	56,000
Amerika	72,807	1,462
Diğer	10,000	1,000

www.firstworldwar.com

17 Haziran 1925 tarihinde Cenevre’de imzalanan ve 8 Şubat 1928 tarihinde yürürlüğe giren “*Muhnik, Mümemsim veya Buna Mümasil Gazların ve Bakteriyolojik Vesaitin Harpte İstimalininin Meni Hakkında Protokol*”un kapsamlı bir şekilde yapılmış olmasında Birinci Dünya Savaşı’nda yaşananların büyük etkisinin olduğu düşünülmelidir. Bu konuda bkz, <http://www.icrc.org/IHL.nsf/INTRO>, <http://www.1.umn.edu/humanrts/instree/1925a.htm>.

tasıyla müttefik kuvvetler askerlerine ulaşmış ve özellikle gözler ile solunum sistemi üzerinde etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı içerisinde kullanılan gazların bir kısmı Fransızlar tarafından kullanılan siyanür gibi öldürücü, bir kısmı ise tahriş edicidir. Tahriş edici fosgen gazı bütün devletler tarafından kullanılmış ve korumasız askerlerin büyük oranda acı çekmesine neden olmuştur. Göz yaşarması, hapşurma, derinin su toplaması, akciğerlerde yara gibi değişik etkileri görülmüştür. Hardal gazı da savaş süresince tahriş edici özelliği ile kullanılan diğer bir kimyasal olarak dikkat çekmektedir. Gerek tahriş edici ve gerekse öldürücü nitelikteki bu zehirli gazların kullanımı nedeni ile askerlerin ağzını ve burnunu kapatan kimyasallar kullanılmaya başlanmış ve bir süre sonra da gaz maskeleri üretilmiştir⁶¹.

Çanakkale Savaşlarının en önemli ayrıntılarından birisi olarak dikkat çeken gaz bombasının İtilaf Devletleri tarafından kullanıldığına dair belgeler, bombanın çeşidini tanımlamamaktadır. Bu durum Osmanlı belgelerinde “Müttefik ordusunun Çanakkale’de boğucu gazlarla memlu mevadd-ı infilakiye endahı esbabını istikmal eylediği müstahberdir “ ifadesinde olduğu üzere daha çok boğucu gazlar olarak anılmaktadır⁶³. Domdom kurşunu örneğinde olduğu gibi buradaki asıl sorun, dünyanın medeni ulusları olarak kabul edilen ya da kendisini bu şekilde tanımlayan devletlerin kendileri ile çelişen bu tarz uygulamalarıdır.

⁶¹ Tom Pendergast and Sara Pendergast, **World War I Almanac**, Editor Christine Slovey, Gale Group pp 141-144. Tabun, sarin, VX, hardal, hidrojen siyanit ve fosgen silah olarak kullanılabilen başlıca kimyasallardır ve bunlardan tabun, sarin ve vx sıvı halde bulunmaktadır. Deri teması ve solunum yolu ile ölüme yol açar, hardal sıvı halde bulunur ve derinin su toplamasına neden olur. Hidrojen siyanit kan zehirleyici bir madde olup, yine solunum yoluyla ve hızlı bir şekilde etkisini gösterir. Fosgen ise boğucu bir gazdır ve solunum yoluyla etki eder. Bu konuda bkz, Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 24; Liman Von Sanders Arma Yayınevi tarafından yayınlanan **Çanakkale Savaşı Hatıraları** kitabında muharebenin ardından alandan toplanan konserveler, un, odun gibi malzemelerden söz ederken “...Türk erlerinin şurdan buradan ele geçirdikleri çeşitli üniformalarla giyinip kuşanmaları görülecek manzaraydı. Hepsi çocuk gibiydi. O kadar ki bazıları tuhaflık olsun diye İngiliz gaz maskelerini başlarından çıkarmıyorlardı” demektedir. Bkz, **Çanakkale Hatıraları**, s 102.

⁶² Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s 124.

⁶³ **HR.SYS**,2110/8

Nitekim hak ve medeniyetin hamisi geçinen ve boğucu gaz barındıran mermiler kullanma sorumluluğunu taşıyan bu devletlerin tarafsız ve dost devletler nezdinde protesto edilmesi istenmiştir⁶⁴.

Osmanlı belgelerinde ismi verilmeksizin kötü koku yaydığı ve renginin yeşil olduğu bilgisi ile tanımlanan bu gazların özellikle, 19 Hazirandaki yenilginin ardından kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir⁶⁵. Temmuz ayı içerisinde düşmanın boğucu gaz yayan mermileri kullanmayı sürdürdüğü yönünde yazışmalar yapılmaya devam etmiştir⁶⁶. 9 Eylül tarihli cephe raporunda da Arıburnu'nda düşmanın sol tarafa boğucu gazlı bombalar atarak bir lağımı patlattığı ancak bir zarar veremediği bilgisi yer almaktadır⁶⁷.

Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan gaz bombaları konusunda bilgiye ulaşmak mümkün olmakla beraber, Çanakkale cephesi konusunda çok fazla ayrıntının henüz ortaya çıkmadığı görülmektedir. Belgeler adını koyamamış olmakla beraber rengi ya da kokusu ile kimyasal silahın bu cephede kullanıldığını net bir şekilde göstermektedir. Ancak Birinci Dünya Savaşı cephelerini ve konumuz olan Çanakkale cephesini sağlık açısından ele alan ve bu savaşın boyutunu net bir şekilde görüp anlamamızı sağlayan çalışmalarda da bu konunun takibini yapmak çok mümkün görünmemektedir. Savaşta askerlerin %47'sinin hastanelere girerek tedavi gördüğü ve %17'sinin kurtulamadığı, bir başka ifade ile silah altına alınan askerin %20.3'ünün savaş alanlarında ya da hastanelerde şehit oldukları görülmektedir. Ölüm nedenleri içerisinde akciğer veremi, dizanteri, lekeli tifo, tifo, sıtma gibi çeşitli salgın hastalıklar ya da diğer nedenler ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur⁶⁸. Çanakkale cephesinin sağlık açısından içerisinde bulunduğu koşullar, hizmetler, Hilal-i Ahmer'in çalışmaları ve yine yukarıda ele aldığımız gibi hastanelere, hastane gemilerine yönelik saldırılar başta olmak üzere dönemi bu

⁶⁴ HR.SYS,2411/3

⁶⁵ DH.EUM.VRK, 25/33, HR.MA,1134/7

⁶⁶ HR.MA,1136/64

⁶⁷ HR.MA, 1142/67

⁶⁸ Kemal Özbay, a.g.e, s 317.

açından tanımlayabilecek zengin bir kaynakçaya ulaşmak mümkün. Ancak sağlık konusunda verilen bilgiler içerisinde kimyasallara bağlı bir yaralanmanın ya da ölümün net olarak ortaya konulmadığı görülüyor. Bizim ulaştığımız kaynaklar içerisinde olmaması ihtimaline ek olarak bu konudaki bilgilerin ATASE Arşivi ile desteklenmesi gereğini de göz önünde bulundurmak ve bu çalışma kapsamında bu arşivin kullanılmadığını dikkate almak gerekmektedir.

Görüldüğü üzere çok eski tarihlerden başlamak üzere savaşın da bir hukuk içerisinde yapılması gereği kabul edilmiş, bu kanı uluslararası anlaşmaları doğurmuş ve İnsancıl Hukuk ya da Savaş Hukuku adı altında tanımlanmıştır. Ancak insanoğlunun savaşı bir hukuk içine oturtma konusundaki çabalarına paralel bir zaman diliminde ihlallerin yaşandığı da görülmektedir. Gerek çalışma konumuzu oluşturan dönemde gerekse bu dönemin öncesinde ve sonrasında insancıl hukukun ancak kağıt üzerinde tanımlandığı çok sayıda savaştan söz etmek mümkün. İncelediğimiz belgeler Çanakkale Savaşı'nı bu açıdan örneklerken, çok önemli bir mücadeleyi ortaya koymaktadır. Çok sayıda belgede en net görünen şey, İtilaf Devletleri'nin çok açık bir şekilde gerçekleştirdikleri insancıl hukuk ihlallerine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği diplomatik mücadele ve sesini duyurma çabasıdır.